

APOKALYPTICKÁ TRADICE „MERKAVA“ A JEJÍ IMPLIKACE PRO RANOU CHRISTOLOGII

Sidonia Horňanová

DIE APOKALYPTISCHE *MERKAVA*-TRADITION UND IHRE AUSWIRKUNGEN AUF FRÜHCHRISTLICHE CHRISTOLOGIE Aus der apokalyptischen Tradition des Judentums entstand die esoterische, visionär-mystische Tradition, die durch kosmologische Apokalypsen, d.h. durch die jüdische Mystik – *merkava* – inspiriert ist. Im Zentrum dieser Vision der kosmologischen Apokalypse ist die Vision des himmlischen Thrones, neben welchem eine Gestalt steht, die fast mit Gott identisch ist. Diese Vorstellung der Gestalt bei dem himmlischen Thron in der apokalyptischen und mystischen Tradition des Judentums ist eigentlich sowohl in der häretischen Lehre von zwei Himmelsmächten im rabbinischen Judentum als auch in der Gnosis zu finden. Da durch die Übertragung der göttlichen Herrlichkeit (des Ruhmes) – *kavod* – an die geschaffenen Wesen bei seinem Thron die Gefahr entstand, dass Gott bzw. *kavod* mit den geschaffenen Wesen bei dem Thron identifiziert wird, kam es in den späteren apokalyptischen Schriften zur Übertragung der göttlichen Herrlichkeit – des *kavods* – auf Mittlerpersonen: auf den Engel (Jaël) oder auf die in den Himmel erhobenen Visionäre (Henoch, Abraham u.a.), oder es wurde die göttliche Herrlichkeit um Seinen Thron in das Bild eines wunderbaren Gewandes der Herrlichkeit verwandelt, das die Visionäre bekleidet. Im Judentum finden wir auch die Vorstellung von Hypostase mit kosmischen Ausdehnungen Gottes – Henoch/Metatron im Sefer hejchilot (3Hen). Makrokosmischer jüdischer Anthropomorphismus, der mit dem Konzept *Šiur koma* entstand, d. h. aus dem Leib Gottes hervorgeht, ist das Ergebnis der Begegnung jüdischen anthropomorphen Denkens und platonischer Philosophie. Wenn wir die vorchristlichen Quellen jüdischer Spekulationen über den makrokosmischen Leib Gottes *Šiur koma* betrachten, können wir sowohl die Annahme der makrokosmischen Hypostase Henoch/Jaël/Metatron in der Gnosis als auch des kosmischen Christus im Christentum verfolgen. Die theologischen Forschungen der vergangenen Jahre haben sich mit der Erforschung der jüdischen Spekulationen über den Ursprung und die Funktion der himmlischen Mittlerwesen zwischen Gott und den Menschen im Hinblick auf die Entwicklung der frühchristlichen Christologie befasst.

Úvod

Z apokalyptické tradice judaismu vzešla židovská mystika *merkava*.¹ Je to esoterická, vizionářsko-mystická tradice inspirovaná tzv. kosmologickými apokalypsami.² V centru pozornosti kosmologických apokalyps stojí vidění Boha sedícího na trůně a popis Boží slávy, která obklopuje trůn. Nejstarší kosmologickou apokalypsou je Kniha padlých andělů

(1Hen 6–16), obsažená v pětidílném pseudoepigrafickém spise zvaném První kniha Henochova. Apokalyptické vize nebeského trůnu a popisy Boží slávy okolo trůnu mají biblického předchůdce v První knize Královské (1Kr 22,19–22) a zejména v povolávacích vizích proroků Ezechiele a Izajáše. Ezechiel přijal vizi podoby trůnu, na které nahoře *bylo cosi, co vypadalo jako člověk* (Ez 1). Izajášovi se zase dostalo vidění slávy Hospodinovy v jeruzalémském chrámu (Iz 6,1–4).

Protože zájem židovských mystiků se soustředil na detailní popis sedmidílného nebe a Boha, resp. Boží slávy *kavod* v nejvyšším sedmém nebi, rozlišujeme v mystice *merkava* zvláštní proud, tzv. texty *hejchalot*.³ Při interpretaci popisu Božího trůnu v Ez 1 se rabínská mystická tradice soustředila též na interpretaci příběhu o stvoření v Gen 1.⁴

Průkopníkem na poli bádání o židovské mystice byl Gershom Scholem, který poukázal na spojitost apokalyptické literatury a mystiky *merkava*. Scholem⁵ jako první vyslovil tezi, že apokalyptická literatura se transformovala v mystiku *merkava*. Protože máme na zřeteli kontinuitu apokalyptické tradice a mystiky *merkava*, v této studii budeme hovořit i o apokalypticko-merkavotické tradici. Židovská tradice *merkava* se datuje do talmudického období. Podle Scholema byly její ústřední myšlenky

¹ *Merkava* (hebr.) znamená vůz. Pojem popisuje sféru okolo Božího trůnu. Ačkoliv pojem se v apokalyptických přímo nezmiňuje, vize Božího trůnu jsou významnými prvky v židovských, křesťanských a gnostických apokalyptických. Morray-Jones detailně popisuje proces rozvinutí židovské mystiky z apokalypticko-merkavotické tradice, která má kořeny v biblické exegezi textů o nebeském trůnu v Dan 7, Iz 6 a v Ez 1. Morray-Jones, C. R. A.: *Transformational Mysticism in the Apocalyptic-Merkabah Tradition*. JSJ 43 (1992), s. 1–31. Rowland, Ch.: *The Open Heaven*, s. 101–103.

² Židovské apokalypsy se dělí na dvě základní skupiny: kosmologické a historické apokalypsy. Kosmologické apokalypsy detailně popisují transcendentní svět nebe a pekla. Vystupuje v nich apokalyptický vizionář, který absolvuje v doprovodu anděla cestu po transcendentních sférách. Autorka uvádí podrobnou klasifikaci a rozbor židovských apokalypsy v disertační práci *Židovská apokalyptika*, EBF UK 2002. *Genéza apokalyptiky a súčasný stav jej výskumu*. Teologická reflexe 2, roč. XI, 2005, s. 144–159.

³ Hebr. *hejchal* znamená chrám. Morray-Jones upozorňuje na to, že je třeba rozlišovat mezi pojmy *merkava* a *hejchalot*. Na základě rozboru židovských, křesťanských a gnostických spisů se autor snaží vysvětlit transformaci apokalyptické tradice v tradici merkavotickou. Morray-Jones, C. R. A.: *Transformational Mysticism in the Apocalyptic-Merkabah Tradition*. JJS 43 (1992), s. 1–31. Rozličné stupně vývoje hejchalotické tradice analyzuje Gruenwald, I.: *Apocalyptic and Merkavah Mysticism*. E. J. Brill: Leiden 1980, s. 98–123.

⁴ Existují dva základní okruhy mystických myšlenkových spekulací: mystika *merkava* a *maase b' rešit* (tj. příběh o stvoření).

⁵ *Major Trends in Jewish Mysticism*. New Schocken: New York 1961, 2. kapitola. Gruenwald navázal na Scholema. Gruenwald, I.: *Apocalyptic and Merkavah Mysticism*. E. J. Brill: Leiden 1980.

a mnohé prvky rozvinuté ještě dříve – už v 1. a 2. století po Kr.⁶ Navzdory kontinuitě mezi židovskou apokalyptickou tradicí a mystikou jsou mezi nimi i rozdíly: V židovské mystické literatuře se klade důraz na praxi – na různé techniky, modlitby, hymny; seznamy tajných jmen a popisy nadpřirozeného nebeského světa v židovské mystice převyšují popisy v apokalypsách.

Ve studii uvedeme tři pseudoepigrafické spisy apokalyptické povahy. Z nich zejména První knihu Henochovu a Druhou knihu Henochovu budeme konfrontovat s merkavoticko-hejchalotickou tradicí ve Třetí knize Henochově (neboli Séfer Hekálót).

1. Henoch v apokalyptické tradici

První kniha Henochova

Nejstarší mimobiblický popis Božího trůnu nacházíme v První knize Henochově, která se datuje do první poloviny 2. století před Kristem (1Hen 14,8nn). Popis vize Božího trůnu následuje po Henochově přímlově za odvrácení trestu padlých andělů. Vizionář vystoupil do nebeské svatyně, kde se mu naskytl pohled na honosný trůn, na kterém seděl *Velký Vznešený; jeho šat byl zářivější než slunce a bělejší než padlý sníh*. Zpod trůnu šlehaly plameny a obklopovalo ho *deset tisíc krát deset tisíc* nebeských bytostí. (1Hen 14,20–22). Apokalyptický vizionář se trásl při pohledu na Boží slávu a potom prošel transformací, přičemž získal přinejmenším status anděla.

O andělské transformaci Henocha se dočítáme i v dalším spise, který je začleněn do První knihy Henochovy pod názvem Henochova podobenství (1Hen 37–71). Podobenství se datují do 1. stol. po Kr.; příslušné kapitoly 70–71 však jsou evidentně pozdějším dodatkem a jejich datování je sporné. I zde nacházíme popis Boha na trůně. Bůh je představen jako *Hlava dnů: Jeho hlava byla bílá a čistá jako vlna a jeho roucho nepopsatelné* (1Hen 71,10). Proměněný Henoch – na rozdíl od předchozího popisu v Knize padlých andělů – byl v Henochových podobenstvích vyvýšen nad anděly (1Hen 71,14); autor podobenství dokonce ztotožnil Henocha

⁶ *Kabbalah*. (A reissue and revision of the *Encyclopedia Judaica* articles on „Kabbalah“ and „Merkabah Mysticism“). Quandrangle: New York 1974. In: Saldarini, A. J.: *Apocalypses and „Apocalyptic“ in Rabbinic Literature*. Semeia 14 (1979), s. 188. Scholem spatřoval počátky židovské mystiky v pseudoepigrafické literatuře o Henochovi (1Hen a 2Hen).

⁷ Henoch a Syn člověka jsou představeni jako dvě různé bytosti v 1Hen 70, 1n.

s postavou Syna člověka.⁷ Henoch vystupuje jako inkarnovaný Syn člověka, v němž jsou veškeré poklady nebeské moudrosti, a též jako *Vyvolený*, který zaujme místo na trůně vedle Boha jako *soudce svatých* (1Hen 61,8).⁸

Druhá kniha Henochova (2Hen)

Spis, který se nazývá též Staroslověnský Henoch, pochází z 1. století po Kr., byl napsán před zničením jeruzalémského chrámu v roce 70. Henoch ve vidění prochází sedmero nebesy. V nejvyšším sedmém nebi padne v bázni dvakrát na tvář a projde transformací. Bůh pověřil anděla Michaela, aby Henocha převlékl do roucha Boží slávy a pomazal ho olejem: *... svleč Henocha z pozemského šatu a pomaz ho mým výborným olejem, obleč ho do roucha mé slávy.* Toto jsou slova samotného Henocha po proměně: *Pohlédl jsem na sebe sama: Hle, stal jsem se jakoby jedním z jeho slavných a v nádheře nebylo rozdílu* (2Hen 9).⁹

Zjevení Abrahamovo a Zjevení Sofonjášovo

Rovněž spis Zjevení Abrahamovo se datuje na konec 1. století před rok 70 po Kristu. V apokalypse vystupuje anděl Jaol, který provázel praotce Abrahama po nadpřirozených cestách. Detailní popis oslnivého vzhledu anděla v jedenácté kapitole připomíná popis anděla Eremiela ve Zjevení Sofonjášově: *Jeho tělo vypadalo jako safír a jeho tvář byla jako chrysolit a vlasy na jeho hlavě jako sníh...* (11,4) Jaol se představil jako ten, který vyplňuje sedmé nebe a v němž přebývá Boží jméno: *Já jsem Jaol ... se mnou je moc na nebesích v sedmém nebi, uprostřed jeho nevyslovitelného jména, ve mně přebývá* (10,8). Také moc anděla Jaola je popsána takovým způsobem, jako by byla identická s mocí samého Boha. Čtenář má dojem, že Jaol s Bohem splývá.¹⁰

Jméno anděla Jaol je evidentně náhradou Božího jména Jahve. Jaol jako nositel Božího jména připomíná Metatrona, který je v Séfer Hekálót

⁸ Představa moudrosti, která není dostupná na zemi, ale je skrytá v nebi, znamená rozchod s biblickou Knihou přísloví a s apokryfním spisem Moudrost Sírachova. V apokalyptické tradici moudrost už není dostupná na zemi (srv. Př 8), ani není ztotožněna s Tórou (srv. Sír 24,23), neboť na zemi je hřích. Moudrost nenašla na zemi místo, kde by mohla zůstat, a vrátila se zpět do nebe. Skrytá moudrost v nebi je dostupná prostřednictvím nadpřirozeného (apokalyptického) zjevení jedině Božím vyvoleným, kteří podle vzoru Henocha v nebi přijali zjevení tajemství o Božích plánech a Boží prozřetelnosti.

⁹ Podrobný rozbor dalších židovských apokalyps, které popisují transformaci apokalyptického vizionáře v blízkosti Božího trůnu, uvádí Himmelfarb, M.: *Ascent to Heaven in Jewish and Christian Apocalypses*. Oxford University Press, New York 1993, s. 29–46.

představen jako *nižší Jahve* (hebr. *JHVH hqtn*) (3Hen 3,12). Anděl Jael je zjevně ranějším stupněm tradice o nejvyšším andělovi Metatronovi v blízkosti Božího trůnu, který je nositelem Božího jména.¹¹ Jak v pozadí Henochovy andělské transformace v 2Hen, tak v pozadí vize anděla Jaela stojí biblická tradice Ez 1, která vždy stála v centru zájmu židovských mystiků. Ve vidění nebeského trůnu můžeme sledovat určitý vývoj v židovské apokalyptice a později též v židovské mystice: V raném stadiu vize nebeského trůnu obklopovala Boží sláva (*kavod*) nebeský trůn. V další fázi vývoje se setkáváme se snahou autora vyhnout se antropomorfním popisům Boha sedícího na trůně, proto autoři přenesli *kavod* na Boží prostředníky – buď na anděly (např. na Jaela), nebo na vizionáře, kteří byli vyzdvihnuti do nebe (např. na Henocha, Abrahama atd.), nebo Boží sláva okolo trůnu přešla do obrazu nádherného (andělského) roucha slávy, které si vizionáři oblékli po dobu transformace v nebi.¹²

1. 1. Heretické učení o dvou silách v nebi

Představa postavy u nebeského trůnu, kterou nacházíme v apokalypticko-merkavotické tradici židovství, vyústila do heretického učení o dvou silách v nebi¹³ jak v rabinském judaismu, tak v gnózi. Protože Boží sláva (*kavod*) byla přenesena na stvořené bytosti vedle trůnu, vzniklo nebezpečí, že dojde k identifikaci Boha, resp. *kavod* se stvořenou bytostí vedle trůnu.

¹⁰ V apokalypticko-merkavotické tradici se často vyskytují hymny. Andělé oslavují Boha písněmi spolu s transformovanými vizionáři, např. Jael s Abrahamem. Hymny obsahují dlouhý seznam Božích jmen neboli Božích atributů, které jsou charakteristickým výrazovým prostředkem liturgie v hejchalotických textech v židovské mystice.

¹¹ Scholem jako první postuloval myšlenku, že Jael je ranější stupeň tradice o Metatronovi, v *Major Trends in Jewish Mysticism*. Myšlenku zopakoval v *Jewish Gnosticism, Merkabah Mysticism, and Talmudic Tradition*. THE JEWISH THEOLOGICAL SEMINARY OF AMERICA. New York 1965, s. 41. Orlov souhlasí se Scholemem: „K rozvoji představy o Metatronovi bezpochyby přispěly četné proudy tradic.“ V nedávno publikované studii autor poukázal na to, jak se v tradici Henocha/Metatrona sbíhá vícero proudů tradice o Adamovi, Nóachovi, Mojžišovi aj. Orlov, A. A.: *The Enoch-Metatron Tradition*. Mohr Siebeck: Tübingen 2005, s. 141, s. 211–333.

¹² V klíčové Ezechiellově vizi čteme, že *na té podobě trůnu, nahoře na něm, bylo cosi, co vypadalo jako člověk*. (Ez 1,26) Jednotlivé stupně vývoje vize Boha na nebeském trůně a transformaci představ, které se vzdalují od antropomorfních popisů Boha ve Starém zákoně, sleduje Rowland v židovské apokalyptické literatuře, v křesťanské apokalypse Zjevení Janovo a v kumránské Andělské liturgii. Rowland, Ch.: *The Visions of God in Apocalyptic Literature*, JBS 10 (1979), s. 137–154.

¹³ Segal, A. F.: *Two Powers in Heaven, Early Rabbinic Reports About Christianity*. E. J. Brill: Leiden 1977.

V babylónském Talmudu (Chag 15a), který obsahuje nejstarší popis Metatrona, se uvádí, jak se z rabiho Elízea ben Abuja (110–135) stal hereetik: Elízeovi se naskytl pohled na Metatrona, jak sedí v nebi a zapisuje zásluhy Izraele. Rabin řekl: *Tradice učí, že v nebi není sezení,¹⁴ ani rivalita, ani zlo, ani únava. Možná – Bože chraň! – jsou dvě božstva* (hebr. *šté rešújót*).¹⁵ Nato potrestali Metatrona šedesáti ranami bičem se slovy: *Proč jsi nevstal, když tě viděl?*¹⁶ Od té doby Elízeus získal označení *achér*, tj. jiný, ve smyslu heretik. Popis Metatrona a zmínku o heretickém učení o dvou silách v nebi nacházíme též ve spise Sefer Hejchalot (3Hen 16,3).

V čem rabi Elízeus vlastně pochybil? Rabína obvinili z toho, že „odřezal výhonek“. Rabinova hereze se dá vysvětlit všeobecně jako porušení Božího příkazu,¹⁷ ale též jako „odtržení (andělského) logu jménem Metatron od Boha“, jak navrhl Mopsik.¹⁸ Rabin tedy nemusel pochybit tím, že povýšil andělskou bytost na úroveň samého Boha. Jeho omyl mohl být v tom, že oddělil od Boží bytosti něco, co tvoří její nejnvnitřnější podstatu. Nemůžeme s jistotou říct, který výklad hereze rabiho Elízea je správný. Jisté však je, že v pozadí heretického učení o dvou silách v nebi byla ortodoxní víra, že Metatron tvoří s Bohem jednotu – a tedy koncepce podobná učení o logu v křesťanském myšlení.¹⁹

2. Henoch/Metatron v mystice *merkava*

Dosud jsme sledovali, jak postava Henocha v apokalyptické tradici v První knize Henochově a ve Druhé knize Henochově přešla do představy Metatrona, nejvyššího anděla v nebi, ve Třetí knize Henochově.²⁰ Právě Druhá kniha Henochova tvoří významný myšlenkový přechod mezi ranějšími tradicemi o Henochovi v židovských apokalypsách a merkavotickou tradicí o tajemném andělovi Metatronovi v židovské mystice.²¹

¹⁴ Přeloženo podle anglického překladu (*sitting*); *The Babylonian Talmud*, tr. I. Epstein. London: Soncino 1961. In: Segal, A. F. *Two Powers in Heaven, Early Rabbinic Reports About Christianity*. E. J. Brill: Leiden 1977, s. 60.

¹⁵ *Šté rešújót*, t. j. dvě síly nebo moci – dvě vedoucí autority.

¹⁶ *The Babylonian Talmud*, tr. I. Epstein. London: Soncino 1961. In: Segal, A. F. *Two Powers in Heaven*, s. 60.

¹⁷ Rabin vstoupil do nebe nedovoleným způsobem. Scholem, G.: *Jewish Gnosticism, Merkavah Mysticism, and Talmudic Tradition*, s. 16n.

¹⁸ Mopsik, Ch.: *Le Livre hébreu d'Hénoch ou livre des palais*. Verdier: Paris 1989, s. 30–37, 247. In: Abrams, D.: *The Boundaries of Divine Ontology: The Inclusion and Exclusion of Metatron in the Godhead*. Harvard Theological Review 87 (1994), s. 293.

2. 1. Metatronova funkce a tituly

V rabínské esoterické literatuře je Metatron umístěn nejvýše v hierarchii andělů. Má různá označení, např. Anděl Páně nebo Kníže přítomnosti; nebo je představen jako Henoch, který vystoupil do nebe. Metatron jako Pánův anděl slouží před Božím trůnem – dohlíží nad nebeskou liturgií a nad nebeskými voji. Zvláštností je, že Metatron sedí v nebi na trůně. Protože „přidělení místa nebo trůnu jakémukoliv andělskému knížeti nebo komukoliv jinému mimo Svatého by mohlo ohrozit rozpoznání absolutní suverenity a jednoty Boha“;²² rabínská tradice připojuje vysvětlení: Metatron sedí, neboť zapisuje zásluhy Izraele. Anděl je prostředníkem mezi Bohem a nižším světem – zjevuje nebeská tajemství lidem. Spolupracoval s Bohem při stvoření. Je oblečený nádherně jako sám Bůh. V 3Hen 12,5 je Metatron dokonce popsán jako nižší JHVH (*JHVH hqtn*); jeho jméno je jako Mistrovo, případně ztělesňuje Boží jméno. Henoch/Metatron též vládne nad světem a má soudcovskou funkci, jak tomu nasvědčují jeho další tituly v 2Hen a v 3Hen.²³

► *Kníže přítomnosti* (hebr. *sar ha-pánim*)

Stojí před Boží tváří. (srv. 2Hen 21–22)

► *Znalec tajemství* (hebr. *jóréa' rázím*)

V 3Hen se kromě toho připomíná, že je obeznámený s tajemstvími a je Mistrem tajemství. Tajemství přijímá od andělů a od (svatého) Pána. Potom je zjevuje knížatům a lidem.

¹⁹ Justin Martyr v *Dialogu s Tryfónem* ve 2. století napsal, že někteří Židé věří, že přítomnost Boha ve světě bývá popsána pojmy jako Boží anděl, sláva nebo logos. „Tato sláva nesmí být odtržena a oddělena (řec. *ATMÉTON DE KAI ACHÓRISTON*) od Otce, jako sluneční světlo, které svítí na zem, nemůže být odtrženo a odděleno od slunce na nebi. *Dialog s Tryfónem* 128. 3. In: Abrams, D.: *The Boundaries of Divine Ontology: The Inclusion and Exclusion of Metatron in the Godhead*. Harvard Theological Review 87 (1994), s. 297.

²⁰ Třetí kniha Henochova se přisuzuje rabimu Izmaelovi (zemřel v r. 132). Scholem datuje spis do 5.–6. století.

²¹ Orlov, A. A.: *The Enoch-Metatron Tradition*. Mohr Siebeck: Tübingen 2005, s. 207. Ještě před Orlovem poukázal H. Odeberg na propojení mezi Druhou knihou Henochovou a mystikou *merkava* prostřednictvím božských titulů, které se přisuzovaly Henochovi a Metatronovi.

²² Odeberg, H.: *3 ENOCH or The Hebrew Book of Enoch*. Edited and translated for the first time with introduction commentary & critical notes. Prolegomenon Jonas C. Greenfield. KTAV PUBLISHING HOUSE INC.: New York 1973, II. část, s. 27; III. část s. 27.

²³ Orlov, A.: *Title of Enoch-Metatron In 2 (Slavonic) Enoch*. Paper presented on Early Jewish and Christian Mysticism Group, American Academy of Religion/Society of Bibli-

► *Nebeský zákoník – písař* (hebr. *sófēr*)

Zapisuje tajemství do knih. V této souvislosti dal anděl Vreovel Henochovi příkaz, aby si sedl (2Hen 22,6–7). Ve 3Hen dokonce sám Bůh umístil Metatrona na trůn u dveří nejvyššího sedmého nebe (3Hen 10).

► *Mladík, Mládenec* (hebr. *na'ar*)²⁴

Výklad titulu není zcela jasný. Uvádí ho Metatron v odpovědi na otázku rabihho Izmaela: Jaké je tvoje jméno? – *Mám sedmdesát jmen podle sedmdesáti jazyků světa... ale můj Král mě nazývá Mládenec* (3Hen 3,1–2). Oslovení Mládenec v 2Hen je poukazem na zvláštní vztah mezi Bohem a Henochem: Bůh neodhalil tajemství andělům, ale jedině Henochovi.

► *Vládce světa* (hebr. *sar há-'ólám*)

Metatron je představen jako ten, jenž vládne nad národy, královstvími a vládci na zemi. Titul Kníže – vládce světa je spojený s představou Božího soudu a s Metatronovou funkcí soudce. Ten, jenž vládne světu, se zároveň za svět přimlouvá.

2. 2. Původ jména Metatron

Existuje široká škála výkladů o původu jména Metatron. Nebudeme je uvádět všechny. Zmiňme jen nejnovější závěry o původu tohoto tajemného jména; ohledně dalších výkladů jména Metatron odkazujeme na literaturu.²⁵

V staroslověnském překladu Druhé knihy Henochovy v kapitolách 43–44²⁶ nacházíme popis Henocha jako Vládce světa: Henoch poučuje svoje děti během svého krátkého pobytu po návratu na zem: *Hle, moje děti, já jsem Vládce světa, „prometaja“, já jsem zapsal* (Pánovy skutky). Druhá kniha Henochova byla poprvé publikována v staroslověnské sbírce *Merilo Pravedno*. Slovo *prometaja* je ve staroslověnsčině doloženo jen ve staroslověnském překladu Druhé knihy Henochovy.²⁷ Různé verze překladu uvádějí namísto *prometaja* různá slova, například *promitaja, pro-*

cal Literature Annual Meeting, New Orleans, November 1996. Publikováno pod názvem *The Origin of the Name „Metatron“ and the Text of 2 (Slavonic Apocalypse of) Enoch*. Journal for the Study of the Pseudepigrapha 21 (2000), s. 19–26.

²⁴ Tradice odvozuje toto označení z Př 22,6. Biblické místo interpretuje takto: „Z Henocha se stal *Na'ar*, tj. Metatron. Odeberg, H.: *3 ENOCH or The Hebrew Book of Enoch*, I. část, s. 119.

²⁵ Široké spektrum výkladů tajemného jména Metatron uvádějí Odeberg a Orlov: Odeberg, H.: *3 Enoch or The Hebrew Book of Enoch*, I. část, s. 125–134. Orlov, A. A.: *The Enoch-Metatron Tradition*, s. 92–101.

²⁶ 2Hen 43–44 je součástí staroslověnské sbírky *Merilo Pravednoe*.

metaemaa, pometaja, pametaa.²⁸ Podle toho ani ti, kdo přepisovali staroslověnský text, neznali přesný význam slova *prometaja*. Orlov se domnívá, že *prometaja* je nejpůvodnější literární řeckou podobou jména Metatron.

Jméno Metatron lze odvodit kromě jiného i od řeckého slova *METRON*, tj. míra. Tento výklad uvádíme proto, neboť má význam v konceptu *Šiur koma*, tj. rozměry Božího těla, o kterém se zmíníme později. Podle Blacka pojem *praemetitor*, který nacházíme ve spise Filóna Alexandrijského v popisu logu ve významu „pravá míra“;²⁹ je odvozen z řeckého *METRÉTĚS*, které je řeckým ekvivalentem latinského *metator*, tj. měřič. Filónův spis koresponduje s 2Hen 43, kde je Henoch popisován jako „Pánův měřič“ (*mera pravedna*). *Uspořádal jsem celý rok, v roku jsem vypočetl měsíce, rozdělil dny v měsících a hodiny dne. Já, Já jsem vyměřil a zapsal hodiny. Rozlišil jsem každé semeno na zemi a každou míru a každou spravedlivou míru. Já, já jsem je vyměřil a zapsal*. Ve 3Hen Henoch vystupuje zase jako měřič, který při posledním soudu změří lidský hřích.

Scholem při určování původu jména Metatron poukázal na charakteristickou zvláštnost v merkavotických textech – na duplicitu souhlásky (zde *tet*) jakož i na příznačnou koncovku (zde *ron*) v tajemných jménech.³⁰

2. 3. Šiur koma – rozměry Božího těla

Patristická literatura obsahuje doklady židovského antropomorfismu v 1. století po Kr., který křesťané napadali.³¹ Órigenés se zmiňuje o tom, že židé i někteří křesťané si představují Boha jako člověka. V této souvislosti uvádí výklady rabinů k prorockému textu, kde se píše, že nebesa jsou Božím trůnem a země je podnoží Božím nohám (Iz 66,1). Podle rabínského výkladu má Boží tělo kosmické dimenze: Bůh sedí v nebesích a noha-

²⁷ Orlov se odvolává na ruského lingvistu, experta na staroslověnský jazyk I. Streznevského, který nebyl schopen určit etymologii tohoto jména. Orlov, A. A.: *Title of Enoch-Metatron In 2 (Slavonic) Enoch*. Paper presented on Early Jewish and Christian Mysticism Group. Publikováno pod názvem *The Origin of the Name „Metatron“ and the Text of 2 (Slavonic Apocalypse of) Enoch*. *Journal for the Study of the Pseudepigrapha* 21 (2000), s. 19 – 26.

²⁸ Tamtéž.

²⁹ *Quaest. in Gen.* Black, M.: *The Origin of the Name Metatron*. VT 1 (1915), s. 218. In: Orlov, A. A.: *The Enoch-Metatron Tradition*. Mohr Siebeck: Tübingen 2005, s. 141, s. 95.

³⁰ Jako příklady můžeme uvést jména: Zoharariel, Adiriron. G. Scholem: *Major Trends in Jewish Mysticism*, s. 69–70.

³¹ Například Justinův *Dialóg s Tryfónem* nebo Órigenova *Homilie na Genesis*. In: Stroumsa, G. G.: *Form(s) of God: Some Notes On Metatron and Christ*, *Harward Theological Review* 76 (1983), s. 271.

ma se dotýká země. Makrokosmický židovský antropomorfismus, který byl výsledkem konfrontace židovského antropomorfického myšlení a platonické filozofie, našel vyjádření v konceptu *Šiur koma*, tj. rozměry Božího těla. Jedná se o učení o tělesné podobě Boží *kavod*, o mystickém Božím těle.³² *Šiur koma*, tj. „rozměry Boží postavy“, je též názvem stejnojmenného kabalistického spisu fragmentární povahy, který obsahuje makrokosmický koncept božství.³³ Fragment, jenž je založen na výkladu textu Písně písní 5,11–16³⁴, obsahuje podle G. Stroumsy prvky, které rozvinuli rabíni ve 2. stol. po Kristu, ale jež byly přítomny v judaismu už v 1. století. Stroumsa zastává teorii o předkřesťanském původu představy makrokosmického Božího těla.³⁵

Představu božské hypostaze kosmických rozměrů nacházíme i v pseudoepigrafických spisech 1. století po Kr. Ve Zjevení Abrahamově vystupuje anděl Jaodel, jehož jméno obsahuje teoforickou koncovku. V pozdějších textech mystiky *merkava* a v talmudické literatuře Jaodel vystupuje jako Metatron. Ve Třetí knize Henochově se dočteme o tom, jak se vlastnosti *Šiur koma* přenesly na Metatronovo tělo: Henochovo proměněné tělo dosáhlo obrovských rozměrů: *Prodloužil jsem se a zvětšil, dokud jsem se šířkou a délkou nevyrovnal světu. Vytvořil mi sedmdesát dva křídla, třicet šest na jedné a třicet šest na druhé straně, a každé jedno křídlo pokrývalo celý svět... (3Hen 9).*

Podle etymologie jména Metatron, kterou navrhl Stroumsa, není postava Henocha/Jaেলা/Metatrona jen nositelem Božího jména, ale je též Boží mírou, je to Boží *Šiur koma* (dosl. rozměry Božího těla).³⁶ Henoch/Metatron je tedy božským Logem a zároveň ztělesněním Boží slávy. Zastánci teorie o předkřesťanském původu židovských spekulací o makrokosmickém Božím těle *Ši'ur koma* počítají s převzetím této představy v gnózi i v křesťanství.

³² Scholem, G.: *Jewish Gnosticism, Merkabah Mysticism, and Talmudic Tradition*, s. 36.

³³ Kromě Scholema fragment *Šiur koma* představil též Gruenwald, I.: *Apocalyptic and Merkabah Mysticism*, E. J. Brill, Leiden 1980. Podle G. Scholema text pochází z 2. stol. Stejně jako Scholem, i J. Dan přisoudil jeho autorství rabimu Aqibovi nebo rabimu Izmaelovi a milieu, v kterém se začala rozvíjet mystická exegze Písně písní. In: Stroumsa, G.: *Form(s) of God: Some Notes On Metatron and Christ*. Harward Theological Review 76 (1983), s. 276–277; Scholem, G.: *Jewish Gnosticism, Merkabah Mysticism, and Talmudic Tradition*, s. 36.

³⁴ Scholem, G.: *Jewish Gnosticism, Merkabah Mysticism, and Talmudic Tradition*, s. 36.

³⁵ Stroumsa, G. G.: *Form(s) of God: Some Notes On Metatron and Christ*. Harward Theological Review 76 (1983), s. 277.

³⁶ Tamtéž, s. 287.

Už Scholem postřehl souvislost mezi *š'china* nebo *kavod* v *Šiur koma* a *SÓMA TÉS DOXÉS* v Carmen Christi ve Fil 3,21.³⁷ Je možné, že apoštol Pavel převzal koncepci kosmického těla božské hypostaze a spiritualizaci ji přepracoval v mystické tělo Kristovo (řec. *SÓMA CHRISTÚ*) v církvi (srv. 1K 12,12–26; Ř 12,4). Uvedený text, který obsahuje nejstarší christologický koncept v Novém zákoně (Fp 2,6–11), Stroumsa vykládá na pozadí židovského konceptu *Šiur koma*: Formulace, že Kristus, který *byl způsobem bytí roven Bohu*, znamená, že jeho kosmické tělo vyplňovalo celý svět a bylo identické s Božím *pléróma*. Kristova inkarnace – vyprázdnění sebe – byla vyprázdněním světa. Zmínka o tom, že Bůh dal Ježíšovi *jméno nad každé jméno*, připomíná anděla Jaela či Metatrona, kteří též přijali Pánovo jméno.³⁸ Také jiný hymnus v listě apoštola Pavla křesťanům v Kolosách, obsahující popis kosmického Krista, by mohl mít kořeny v představě makrokosmické božské hypostaze: *obraz neviditelného Boha, prvorozený všeho stvoření ... On jest hlavou těla ... plnost sama se rozhodla v něm přebývat* (Kol 1,15–20). Připustíme-li předkřesťanský původ židovských spekulací o makrokosmickém Božím těle, je možné, že představa kosmického Krista, v němž bylo všechno stvořeno a který naplňuje celý svět, vznikla rozvinutím a reinterpretací židovského konceptu božských hypostazí.

V tradici o Henochovi/Metatronovi se sbíhá vícero starobyklých tradic včetně mýtu o prvním (nebeském) člověku *Adamu Kadmonovi*.³⁹ Henoch neumírá, ale za života je uchvácen do nebe: *I chodil Henoch s Bohem. A nebylo ho, neboť ho Bůh vzal.* (Gn 5, 24). V Henochových knihách je Henoch popsán jako ten, kdo znovu získává status Adama před pádem. Ve Třetí knize Henochově nacházíme představu, že Henoch v nebi prošel andělskou transformací v Metatrona, který má kosmické rozměry. Henoch vyzdvížený do nebe byl zvětšen:⁴⁰ *Byl jsem vyvýšen a roztažen jako měřidlo (míra) délky a šířky tohoto světa.* (3Hen 9) Henoch/Metatron byl

³⁷ Von der mystischen Gestalt der Gottheit, s. 276n. In: Stroumsa, G. G.: *Form(s) of God: Some Notes On Metatron and Christ*. Harvard Theological Review 76 (1983), s. 277.

³⁸ Stroumsa, G. G.: *Form(s) of God: Some Notes On Metatron and Christ*. Harvard Theological Review 76 (1983), s. 283.

³⁹ Orlov, A. A.: *The Enoch-Metatron Tradition*. Mohr Siebeck: Tübingen 2005, s. 141, s. 211–333.

⁴⁰ V midraši k Gen Rabbah 8,1 nacházíme výklad k biblickému textu: *A Bůh řekl, učíňme člověka: Jeho bytost naplnila celý svět od východu na západ ... od severu na jih ... dokonce i prázdné místo na tomto světě.*

zároveň ztotožněn s prvním člověkem (před pádem): Henocha oblékli do roucha slávy a vrátila se mu sláva, kterou první člověk ztratil:⁴¹ *Zhotovil pro mě oděv králů se všemi druhy světél na něm a oblékl mě do něj, a udělal pro mě plášť slávy, který obsahoval všechny druhy pozoruhodných barev, lesku, záře a ozdob.* (3Hen 12)

Motiv výstupu do nebe do sféry nebeského trůnu z merkavotické tradice přebírá i židovská kabala.⁴² Například Henoch je představen jako vzor mystiků. V kabale při mystickém zážitku však není důraz kladen na proměnu tělesnou, ale spíše na proměnu duše.

Závěr

V židovské literární tradici vystupují nebeské bytosti, které mají funkci prostředníků mezi Bohem a lidmi: andělé, resp. andělům podobné postavy (Michael, Jael), nebo hypostazované božské atributy, např. Boží moudrost nebo Boží sláva, nebo patriarchové a v jedné osobě vizionáři vyzdvižení do nebe (Henoch, Abraham, Mojžíš, Izajáš, Sofonjáš), nebo personifikovaná moudrost, kterou někteří chápou jako božskou hypostazi. Křesťané vyšli ze židovské literární tradice a celkem přirozeně zdědili i židovskou náboženskou polemiku o zprostředkovatelských postavách mezi Bohem a pozemským světem, jež našly vyjádření ve spisech, ve kterých vystupuje postava Henocha/Metatrona.

V židovské mystice, která vyšla z apokalypticko-merkavotických textů, nacházíme též představu božské hypostaze kosmických rozměrů. Připustíme-li předkřesťanský původ židovských spekulací o makrokosmickém Božím těle – *Šiur koma*, můžeme uvažovat o převzetí představy makrokosmické božské hypostaze Henoch/Jael/Metatron v křesťanství a o jejím přenesení na Krista.

V posledních letech teologický výzkum intenzivně sleduje židovské spekulace o původu a funkcích prostředníků mezi Bohem a člověkem se zřetelem na jejich význam pro rozvoj rané christologie. Poslední dvě desetiletí probíhají živé diskuse o vztahu židovské angelologie a rané christologie. Jeden směr badání zastává názor, že zvýšený zájem o anděly, na nebi oslavené a vyvýšené spravedlivé typy lidí a hypostatické bytosti vedl k odklonu od striktního židovského monoteismu, což v raném křesťanství

⁴¹ Rabínské midraše interpretují Gen 3,21 takto: Roucho světla – to je roucho Adamovo. (Genesis Raba 20,12). In: Idel, M.: *Enoch Is Metatron*. Immanuel 24/25 (1990), s. 220–240.

⁴² O kabale vyšlo nedávno dílo od M. Idela v češtině: Idel, M.: *Kabala. Nové pohledy*. Přel. David Biernot. Vyšehrad: Praha 2005.

otevřelo cestu k pochopení Ježíše jako božské, preexistentní bytosti. Zastánci této teze jsou Ch. Rowland,⁴³ J. E. Fossum,⁴⁴ A. Segal.⁴⁵ Proti tomu se staví A. H. I. Lee, který ve své nejnovější studii *From Messiah to Preexistent Son* podrobně analyzuje Boží moudrost, Boží slovo, resp. Logos, a Boží jméno ve starozákonních spisech a též v mimobiblické pseudoepigrafické literatuře; analyzuje též pojem Logos u Filóna Alexandrijského; dochází přitom k závěru, že jde o metaforické vyjádření Boží aktivity ve světě, a ne o hypostaze oddělené od Boha, které by nějakým způsobem ohrožovaly Boží jedinečnost a transcendentnost. Lee podrobně analyzuje tradice o andělech ve Starém zákoně,⁴⁶ jakož i rozvinutou angelologii v pseudoepigrafické literatuře,⁴⁷ a argumentuje, že uváděné koncepty jsou vyjádřením přítomnosti a aktivity samého Boha; jejich přítomnost a aktivita v tomto světě zdůrazňuje samu Boží přítomnost a aktivitu ve světě. Lee obhajuje tezi, že ani židovská mudroslovná tradice, ani tradice o andělských bytostech s prostřednickými úkoly neměla vliv na ranou christologii; „základem i katalyzátorem preexistentní christologie bylo Ježíšovo vlastní povědomí o Božím synovství a poslání a též exegeze mesiášských žalmů (Ž 110,1 a Ž 2,7)“.⁴⁸

Ze slovenštiny přeložila Radka Fialová

⁴³ *The Open Heaven, A Study of Apocalyptic in Judaism and Early Christianity*. Crossroad: New York 1982.

⁴⁴ Fossum, J. E.: *The Name of God and the Angel of the Lord: Samaritan and Jewish Concept of Intermediation and the Origins of Gnosticism*. WUNT 36. Mohr Siebeck: Tübingen 1985.

⁴⁵ Segal, A. F.: *Two Powers in Heaven, Early Rabbinic Reports About Christianity*. E. J. Brill: Leiden 1977.

⁴⁶ Anděl Páně při exodu.

⁴⁷ Michael, Gabriel, Jaol.

⁴⁸ Lee, A. H.: *From Messiah to Preexistent Son*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe 192. Mohr Siebeck: Tübingen 2005, s. 36.